

De sovjet-manier van massadeportatie en gewongen assimilatie

Auteur: Anna Yatsenko, onderzoekster herdenkingscultuur, After Silence NGO

Vertaling: Jaap Tanja

Sinds het begin van de grootschalige oorlog tegen Oekraïne, zijn meer dan **1,2 miljoen Oekraïense burgers** (per 18 mei) vanuit tijdelijk bezette gebieden onder dwang naar Rusland gedeporteerd. Daaronder zijn meer dan 200.000 kinderen. Degenen die erin geslaagd zijn om vervolgens Rusland te ontvluchten naar een veilig land maken gewag van [schokkende incidenten](#) bij inspecties bij talloze controleposten, van detentie bij zogeheten filterposten en van ondervragingen en beoordelingen van documenten en telefoons. En wat is het lot van degenen die achterbleven in Rusland of geen documenten, geld of kennissen hadden om hen te helpen? Ze worden naar afgelegen en achtergebleven regio's van Rusland gestuurd. In sommige gevallen krijgen Oekraïeners in Oekraïne zelfs [ansichtkaarten](#) waarin ze worden uitgenodigd zich in het Russische Verre Oosten te vestigen. Eind april zijn inderdaad meer dan 300 inwoners van Marioepol naar de Primorsky Krai (het gebied ten noorden van Vladivostok) getransporteerd. Kinderen zijn onmiddellijk toegewezen aan kleuterscholen en lagere scholen, hoewel lokale functionarissen [klagen](#) dat ze "moeilijkheden met de Russische taal" hebben.

Russische autoriteiten noemen deze deportatie "evacuatie". Maar hoe vrijwillig gebeurt het eigenlijk? Meerdere inwoners van Marioepol hebben gewag gemaakt van [dwang](#). Oekraïense autoriteiten [hameren er op](#) de term "deportatie" te gebruiken – en dat betreft een schending van het internationaal recht. De hoofden van herdenkingsmusea van de bezetting in Litouwen, Letland en Estland, [vergelijken](#) de huidige acties van Rusland met de massale Sovjetdeportaties uit het midden van de 20e eeuw. De historicus Detlef Brandes oomschrijft deportatie als gedwongen migratie binnen een staat of invloedssfeer, inclusief eventuele bezette gebieden, opgelegd aan eigen of buitenlandse burgers. Dit onderscheidt deportatie van ballingschap, dat is gedwongen verplaatsing van mensen buiten de grenzen van de staat. Deportatie kan verschillende doelen en motieven hebben. Het wordt vaak gebruikt als een manier om echte of vermeende tegenstanders van een autocratisch regime te neutraliseren. Dit geldt met name in gebieden waar de invloed van het regime onvoldoende is geweest - nabij de grens, in bezette of geannexeerde gebieden.

In de tijd van de Sovjet-Unie waren deportaties bijzonder wijdverbreid vanwege de noodzaak om een streek met een bar klimaat of een tekort aan arbeidskrachten te ontwikkelen. Gedwongen verhuizingen waren bedoeld om degenen die door de autoriteiten als ontrouw en onbetrouwbaar werden beschouwd, te elimineren en her op te voeden. Of het was een vorm van straf. Natuurlijk kunnen massale deportaties uit de tijd van de Sovjet-Unie en de huidige zogenaamde evacuaties van Rusland niet worden gelijkgesteld. Maar ze hebben wel degelijk een gelijk doel: achtergebleven regio's ontwikkelen en Oekraïense burgers dwingen om te assimileren in de Russische bevolking. Dit mede om de mythe te bevestigen dat er geen Oekraïeners zijn, alleen "slechte Russen". "Zoals we zien in de ruïnes van Oekraïense steden en in de Russische praktijk van massamoord, verkrachting en deportatie, is de bewering dat een natie niet bestaat de retorische voorbereiding om deze te vernietigen", [meent](#) historicus Timothy Snyder.

Sovjet massadeportaties begonnen in 1918 en duurden meer dan 30 jaar. Meer dan 6 miljoen mensen uit verschillende etnische, sociale en religieuze groepen, zijn erdoor getroffen.

De eerste deportaties vanuit Oekraïne vonden plaats in de jaren dertig van de vorige eeuw. In die tijd werden rijke boeren ("koelakken"), evenals etnische Polen en Duitsers uit de grensregio's, naar Kazachstan gedeporteerd omdat ze als potentiële spionnen werden beschouwd. Met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog kwamen de deportaties in een stroomversnelling. In 1941 werden Duitsers uit het zuiden en oosten van Oekraïne ('Wolgaduitsers') verdreven op

verdenking van sympathie met en in afwachting van Duitse troepen. In 1944 werden Krim-Tataren, samen met Armeniërs, Bulgaren en Grieken op de Krim, gedeporteerd en werden ze collectief verantwoordelijk gehouden voor samenwerking met de nazi's.

Het Sovjet-regime besteedde bijzondere aandacht aan West-Oekraïne. In 1940 en 1941 zijn ongeveer 200.000 etnische Polen, joden en Oekraïners uit die streek gedeporteerd naar Siberië, Centraal-Azië en het Russische Verre Oosten. In 1953 werden nog eens 210.000 mensen het slachtoffer van gedwongen verplaatsingen. De meesten van hen waren familieleden van mensen uit de Oekraïense nationalistische ondergrondse, die als illegaal werden beschouwd, in de GOELAG-kampen zaten of waren overleden. Onder hen bevonden zich ook families van rijke boeren die zich verzetten tegen collectivisatie, Jehovah's Getuigen en ex-soldaten van het zogeheten [Anders-leger](#). Het bevrijdingsproces begon een jaar na de dood van Stalin en duurde tot het midden van de jaren zestig. Echter, pas in het onafhankelijke Oekraïne was het echt mogelijk om alle burgerrechten van deze mensen te herstellen en kreeg iedereen de kans vrijuit te spreken over wat ze hadden doorstaan.

Het onderwerp deportatie, evenals andere misdaden uit de Sovjetperiode, is gemarginaliseerd en ondergesneeuwd in het huidige Russische politieke geheugen. In september 2021 beschreef de Russische minister van Defensie Sergei Shoigu in het artikel 'Over de nieuwe steden van Siberië' de plannen van de staat voor de ontwikkeling van de regio. In het bijzonder zei hij dat het idee van een grootschalige ontwikkeling niet nieuw was, omdat "Siberië in de Sovjettijd honderdduizenden jonge mensen verwelkomde die enthousiast uit het hele land kwamen" en die "hier bleven om te werken, afkomstig uit het westen regio's van Wit-Rusland, Oekraïne, de Kaukasus, de Wolga-regio en Centraal-Azië."

Roman Skytsky is nu 75 jaar oud. Hij herinnert zich dat hij naar de Universiteit van Lviv (Lemberg) ging: "Er was een zogenaamde eerste afdeling. En eens in de zes maanden zat daar een KGB-officier, en het was als een spel. Hij wist wie ik was en wie mijn vader was. En hij zei altijd: "Waarom zijn je ouders zo ver uit Lviv verhuisd?" Nou, het standaard goede antwoord luidde: "Ze waren erg enthousiast over de Sovjetautoriteiten en wilden het communisme gaan opbouwen." Dat antwoord was natuurlijk aperte onzin. Maar dat was wat je moest zeggen." In werkelijkheid werd Romans vader gedeporteerd naar de Goelag-kampen, en hij en zijn moeder, evenals zijn grootouders, werden gedeporteerd naar het Russische Verre Oosten. Een op de zes mensen die uit het westen van Oekraïne zijn gedeporteerd, zijn daar terechtgekomen. Zowel voor de Sovjetautoriteiten als voor de moderne Russische staat waren en zijn de verre oostelijke regio's de belangrijkste bestemming voor de gedwongen hervestiging van Oekraïners.

Ouders, echtgenoten, kinderen, schoonouders, broers en zussen, tantes en ooms - als je door het regime als een vijand werd beschouwd, was de hele familie een potentiële vijand. Historicus Tamara Vronska [noemt](#) deze praktijk het 'gijzelen van gezinnen'.

Lijsten van mensen die gedeporteerd moesten worden, werden in het geheim opgesteld. Sovjetautoriteiten braken 's nachts of bij zonsopgang in iemands flat in. Mensen kregen een paar uur de tijd om wat spullen bij elkaar te rapen - nauwelijks genoeg tijd om alle benodigdheden in te pakken. Al het andere werd in beslag genomen. De meeste mensen werden direct gedeporteerd, maar vanaf eind 1948 werden ze eerst naar verzamelkampen gebracht, waar ze maandenlang konden worden vastgehouden. Van daaruit werden ze vervoerd in goederenwagens, die waren 'vermomd' met de woorden "tarwe", "vrijwilligers" of "vee". De weg naar de eindbestemming was lang en vermoeiend. Door het gebrek aan medische zorg en de kou en honger overleefde niet iedereen de reis.

Nieuwkomers werden hun identiteitsbewijzen afgenomen; deze werden vervangen door speciale certificaten. Vanaf dat moment waren ze 'bijzondere kolonisten'. Het was verboden om de nederzetting te verlaten en vanaf 1950 werden mensen gedwongen een "vrijwillige toestemming"

te ondertekenen om voor het leven in ballingschap te gaan. Ze konden tot 20 jaar gevangenisstraf krijgen voor ontsnapping. Mensen werden toegewezen aan een onderneming, voornamelijk in de mijnbouw of bosbouw. Werken was verplicht. Op ontduiking stond acht jaar gevangenisstraf. Degenen die fysiek zwakker waren dan anderen werden naar collectieve boerderijen gestuurd. Degenen die helemaal niet konden werken, werden als 'afhankelijk' beschouwd. Ze werden minder betaald dan lokale arbeiders. Roman Skytsky's moeder, Iryna, schreef in een brief aan haar vader in het kamp: "Ik ben alleen vreselijk verdrietig dat ik je niet kan helpen. Ik werk hard aan de weg, ik dacht dat ik minstens 10 roebel per dag zou verdienen, maar het bleek 2,50 per dag te zijn, en ik werk daar 8 dagen in principe gratis. Ik kan niet eens een jas en broek voor mezelf kopen."

Een van de doelstellingen van Sovjet-deportatie was taalkundige en culturele assimilatie. Dit gold vooral voor kinderen. Ze hadden alleen toegang tot Russisch-talig onderwijs, dus moesten ze zich aanpassen. Hoewel er thuis Oekraïens werd gesproken, moesten mensen overschakelen naar het Russisch zodra ze het huis uit waren. Voor ideologisch onderwijs waren kinderen verplicht deel te nemen aan communistische jeugdorganisaties. Marta Vvedenska, die op het moment van haar deportatie 12 jaar oud was, herinnert zich dat ze met haar klasgenoten op een school in de regio Tomsk werd opgesloten en gedwongen werd zich bij een "pioniersgroep" aan te sluiten, totdat haar ouders een schandaal veroorzaakten en hun kinderen weghaalden.

Onderwijs was echter een voorrecht, niet de norm. Door gebrek aan kleding, schoenen en schoolboeken, ziekte en ondervoeding ging een op de drie kinderen niet naar school. Veel kinderen moesten samen met de volwassenen werken, bijvoorbeeld met het kappen van hout, kolenwinning, de bouw van fabrieken en wegenbouw. Degenen die hun studie konden afronden, konden vanwege mobiliteitsbeperkingen geen hoger onderwijs volgen. Ook als ze na bepaalde tijd formeel konden gaan waar ze wilden, bleven bepaalde afstudeerrichtingen in het hoger onderwijs voor hen ontoegankelijk.

Bijna de helft van alle gedeporteerden was vrouw. Het voortbestaan van het gezin hing vooral van hen af: de zorg voor kinderen en ouders, en de zorg voor voedsel, kleding en huisvesting. Dit alles werd gedaan terwijl er daarnaast ook zware arbeid moest worden verricht. Vrouwen waren bovendien vaak het slachtoffer van seksuele intimidatie door het bedrijfsmanagement, de nederzettingenadministratie en lokale mannen. Iryna Skytska bijvoorbeeld werd [lastiggevalen](#) door het hoofd van het plaatselijke postkantoor. Lange tijd ontving ze geen brieven van haar man uit het kamp. Het bleek dat zijn brieven allemaal werden onderschept door de hoofdpostbode. Hij verzekerde Iryna dat haar man niet meer in leven was en bood aan met haar te trouwen. Historicus Tamara Vronska zegt dat de autoriteiten inderdaad het stichten van nieuwe gezinnen hebben aangemoedigd. Ze kregen de belofte van een stuk land en een lening om bouwmaterialen te kopen, in de hoop dat mensen daar voor altijd zouden blijven. Dergelijke relaties hadden vaak niets romantisch. Integendeel, het huwelijk werd een overlevingsstrategie.

Het "oplossen" van mensen in de spreekwoordelijke "smeltkroes van naties" is nog een manier van assimilatie sovjet-stijl. Onder dwang gedeporteerde bevolkingsgroepen uit West-Oekraïne waren onder andere Duitsers, Polen, Litouwers, Esten, Letten en Krim-Tataren. Vanwege het negatieve imago van "Bandera-bandieten", gecreëerd door Sovjetpropaganda, werden de gedeporteerden aanvankelijk met angst ontvangen en bejegend. Na verloop van tijd verbeterden de betrekkingen, maar de Oekraïners bleven vaak bij elkaar. Ze probeerden bijvoorbeeld onderling te trouwen, veelal met mensen uit dezelfde regio of zelfs hetzelfde dorp.

Behoud van culturele identiteit was een belangrijke morele steun voor deze 'bijzondere kolonisten', maar werd ook een verenigende kracht, een soort verzet. Ze kwamen in het geheim samen om religieuze feestdagen te vieren en traditionele kleding te dragen. Ze stichtten koor- en theatergroepen en muzikale ensembles. Het bleef bij 'amateurkunst' omdat ze waren onderworpen aan toezicht en censuur. Alles wat ook maar de geringste argwaan wekte, zou kunnen leiden tot beschuldigingen van 'anti-Sovjetpropaganda' en opsluiting in kampen. Roman Zjeplynskyi en zijn

broer organiseerden een banduraband in Siberië. In een informeel gesprek waarschuwde de secretaris van de partijorganisatie hem dat er "geruchten circuleerden" dat er nummers van de verboden nationalistische dichter Sjevtsjenko ten gehore zouden worden gebracht. De partijfunctionaris vroeg om dit gesprek niet openbaar te maken, maar gaf "vriendelijk advies" om dergelijke nummers niet officieel in de club op te voeren. Anders liepen de bandleden het risico naar 'afgelegen plaatsen' te worden gestuurd. Nadiya Lohoza eindigde als zo'n gedeporteerde, zij was naar de Amoer-regio gestuurd. Daar zong ze Oekraïense liedjes en droeg ze gedichten voor met andere jongeren. Ze werd gearresteerd nadat iemand haar had aangegeven en werd voor vijf jaar naar een GOELAG-kamp gestuurd.

De grootschalige Russisch-Oekraïense oorlog van vandaag kent geheel nieuwe uitdagingen. Historische parallellen helpen ons echter het waarom te begrijpen van de huidige gewelddadige praktijken van Rusland. De ervaring van massale deportaties door de Sovjet-Unie zijn voor Oekraïne een spiegelbeeld van een tragisch verleden; voor Rusland roept het nostalgie op naar de mogelijkheid om opnieuw afgelegen gebieden van het Russische rijk te ontwikkelen. De meeste slachtoffers van de massale deportaties van de Sovjet-Unie uit West-Oekraïne keerden naar huis terug zodra de gelegenheid zich voordeed. Dit was mogelijk door stil verzet tegen de assimilatiepolitiek. Waarom is deze ervaring vandaag belangrijk? Omdat het ons eraan herinnert dat, hoewel de methoden van geweld onveranderd zijn, we ook de manieren kennen om verzet te plegen.

*Deze tekst heeft gebruik gemaakt van fragmenten uit oral history-interviews met mensen die de massale deportaties van de Sovjet-Unie hebben overleefd. De interviews zijn in 2021-2022 door het team van de **NGO After Silence** vastgelegd. Ook is materiaal gebruikt uit Tamara Vronska's niet-gepubliceerde monografie "The Uncertain Contin[g]ent: Deportations from Western Ukraine in 1944-1953, Everyday Life, Return."*